

Lasten ja nuorten oikeudet oppimiseen ja hyvinvointiin vaarantuivat koronapandemian aikana

- Lasten ja nuorten oppimiseen ja hyvinvointiin liittyvät oikeudet vaarantuivat korona-aikana.
- Osa lapsista ja nuorista ei saanut tarvitsemaansa ja toivomaansa tukea.
- Lasten ja nuorten väliset erot hyvinvoinnissa kasvoivat.
- Korona-aika lisäsi lasten ja nuorten yksinäisyyden kokemuksia.
- Tulevissa etäopetustilanteissa tulisi huolehtia siitä, että lasten ja nuorten hyvinvointia ja yhteenkuuluvuuden tunnetta tuetaan vahvemmin.

EIJA PAKARINEN
PsT, apulaisprofessori
opettajankoulutuslaitos,
Jyväskylän yliopisto

NOONA KIURU
PsT, apulaisprofessori
psykologian laitos,
Jyväskylän yliopisto

VIRVE VALTONEN
HM, projektitutkija
oikeustieteellinen
tiedekunta,
Turun yliopisto

Koulun perustehtävänä on yleissivistyksen tarjoaminen, oppivelvollisuuden suorittamisen mahdollistaminen sekä yhteisöllisyyden ja tasa-arvon lisääminen. Oikeudellisesti kyse on perusoikeudesta (perustuslain 16 §), joka osaltaan turvaa lasten ja nuorten hyvinvointia.

Koronapandemia korosti koulun merkitystä paitsi oppimisympäristönä myös lapsille ja nuorille tärkeänä sosiaalisena yhteisönä. Koronapandemian aikaiset rajoitustoimet vaikuttivat monin tavoin lasten ja nuorten oikeuksien toteutumiseen.

”Koronapandemia korosti koulun merkitystä paitsi oppimisympäristönä myös lapsille ja nuorille tärkeänä sosiaalisena yhteisönä.”

Koulun tehtävänä on ensisijaisesti turvata oikeus oppimiseen sekä osaltaan lasten ja nuorten hyvinvointi, mutta lapsilla ja nuorilla on myös laajemmin oikeus muun muassa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin tarpeen mukaan. Näillä julkisen vallan toimijoilla on erityinen rooli lasten ja nuorten oikeuksien turvaamisessa yleisesti sekä huoltajien mahdollisuuksista riippumatta.

Tässä näkökulma-artikkelissa tarkastelemme lasten ja nuorten oikeuksien toteutumista koronapandemian aikana oppimisen ja laajemmin hyvinvoinnin toteutumisen näkökulmasta. Tuomme esiin erilaisia lasten ja nuorten oikeuksiin liittyviä tekijöitä, joihin ei kiinnitetty koronapandemian aikana riittävästi huomiota. Lisäksi pohdimme sitä, miten lasten ja nuorten oikeuksien toteutuminen sekä koko kouluyhteisön resilienssi eli kyky palautua ja toimia joustavasti turvataan myös mahdollisissa poikkeusoloissa.

KORONAPANDEMIA RAJOITTI LASTEN JA NUORTEN OIKEUTTA OPPIMISEEN

Maaliskuussa 2020 Suomen todettiin olevan poikkeusoloissa (Valtioneuvosto, 2020). Koulut ja harrastuspaikat suljettiin, ja Suomessa alkoi muiden maiden tapaan laajamittainen etäopetusjakso.

Poikkeusolojen ja laajamittaisen etäopetuksen seurauksena lasten ja nuorten oikeudet oppimiseen ja koulutukseen vaarantuivat. Vaikka etäopetuksella pyrittiin varmistamaan koulutuksen perusoikeuden (perustuslain (731/1999) 16 §) toteutuminen, lasten ja nuorten oikeus oppimiseen vaarantui, sillä opetuksen toteutustavat ja laatu vaihtelivat etäopetuksen aikana huomattavasti (Lavonen & Salmela-Aro, 2022).

”Opetuksen toteutustavat ja laatu vaihtelivat etäopetuksen aikana huomattavasti.”

Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n selvityksen (OAJ, 2020) mukaan noin 60 prosenttia opettajista antoi reaaliaikaista verkko-yhteyden kautta tapahtuvaa opetusta kevään 2020 poikkeusolojen aikana. Tyypillisimmin etäopetus toteutettiin reaaliaikaisen etäopetuksen ja tehtävälistöihin perustuvan oppilaiden itsenäisen työskentelyn yhdistelmänä (Vuorio ym., 2021).

Lähes puolet lukiolaisista koki opetuksen laadun heikentyneen etäopetuksen aikana (Suomen Lukiolaisten Liitto, 2020). Myös huoltajat nostivat esille huolensa poikkeusolojen aikaisesta opetuksen laadusta (Koskela ym., 2020). Lapset ja nuoret puolestaan toivat esiin huolensa koulutehtävien huomattavasta määrästä, epäselvistä ohjeista ja tarvittavan teknologian, kuten verkko-oppimisympäristöjen, vaikeakäyttöisyydestä (Kankaanranta & Kantola 2020; Repo ym., 2020). Osalle nuorista etäopetuksen aiheuttamat itsenäisyyden ja itseohjautuvuuden vaatimukset olivat liikaa, ja etäopiskelu lukuisine itsenäisine tehtävineen kuormitti heitä huomattavasti lähiopetusta enemmän (Holappa & Pajamäki, 2020; Pelastakaa Lapset, 2020).

Oikeus oppimiseen ei kiteydy vain opetuksen saamiseen, vaan se sisältää myös oppimisen ja koulunkäynnin tuen oppilaan tarpeiden mukaan (perusopetuslain (628/1998) 30 §). Kaikilla lapsilla ja nuorilla ei ollut etäopetukseen tarvittavia valmiuksia, tai he eivät saaneet riittävää tukea.

Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen (Karvi) selvityksen tulokset osoittivat, että etäopetus lisäsi tuen tarvetta erityisesti niillä lapsilla ja nuorilla, joilla oli muita enemmän haasteita oppimisessa (Goman ym., 2021). Kolmasosa peruskoululaisista kertoi saaneensa etäopetuksessa vähemmän tukea opiskeluunsa kuin lähiopetuksessa (Ahtiainen ym., 2020).

”Etäopetus lisäsi tuen tarvetta erityisesti niillä lapsilla ja nuorilla, joilla oli muita enemmän haasteita oppimisessa.”

Erityistä tai tehostettua tukea saavien oppilaiden tilanne oli erityisen heikko: 62 prosenttia tuen piirissä olevien oppilaiden huoltajista toi esille, että oppilas sai erityistä tai tehostettua tukea etäopetusjakson aikana vähemmän kuin lähiopetuksessa tai ei

ollenkaan (Kankaanranta & Kantola, 2020). OAJ:n kyselyssä jopa 80 prosenttia perusopetuksen opettajista raportoi, että oppimisen tuen järjestelyissä ja tuen riittävydessä oli etäopetusjakson aikana puutteita (OAJ, 2020). Erityisopettajat puolestaan kertoivat, että etäopetuksessa oli vaikeaa arvioida oppilaiden tuen tarpeita ja toteuttaa erityisopetusta (Sainio ym., 2020). Etäopetus heikensi siten lasten ja nuorten yhdenvertaista oikeutta opetukseen ja koulutukseen sekä oikeutta saada yksilöllisten tarpeiden mukaista tukea.

Oikeus oppimiseen vaarantui myös sen vuoksi, että kaikki lapset ja nuoret eivät välttämättä osanneet tai uskaltaneet pyytää opettajan apua ruudun välityksellä. Lisäksi kodeissa ei välttämättä löytynyt sopivaa tilaa tai tarvittavia välineitä etäopiskeluun. Esimerkiksi reilu viidennes lukiolaisista kertoi, että ei voinut opiskella täysin rauhassa kotonaan etäopetuksen aikana (Suomen Lukiolaisten Liitto, 2020).

Koulujen suljettua ovensa lapset ja nuoret olivat riippuvaisia kodin ja vanhempien tuesta ja resursseista. Huoltajista tuli oman päivätyönsä ohella lastensa opettajia, erityisopettajia ja koulunkäynninohjaajia. Perheillä oli kuitenkin vaihtelevat resurssit lasten tukemiseen etäopiskelussa esimerkiksi vanhempien oman jaksamisen (Sorkkila & Aunola, 2022) tai heikentyneen taloudellisen tilanteen vuoksi.

”Perusopetuksen tehtävä on taata tasa-arvoisuus yhteiskunnassa.”

Oikeudellisesti kyse on julkisten tehtävien laiminlyönnistä. Vaikka vanhemmilla olisi resursseja ja voimavaroja huolehtia lapsensa opetuksesta, kuuluu tehtävä lain mukaan viranomaiselle (esim. perusopetuslain 4 §). Perusopetuksen tehtävä on taata tasa-arvoisuus yhteiskunnassa. Pandemian aikana opetuksen ja koulutuksen toteutus kuitenkin lisäsi eriarvoisuutta ja oppimisen edellytysten eriytymistä.

Koronapandemian aikana nousi esiin huoli lasten ja nuorten oppimisvajeesta. Esimerkiksi Lerkkanen kollegoineen (2023) osoitti, että koronapandemia heijastui lasten lukutaidon kehitykseen. Tulokset oppimisvajeesta kuitenkin vaihtelevat sen mukaan, minkäikäisiä oppilaita ja mitä taitoja on tutkittu. Oppimisvajeita on nähty useimmiten olevan oppilailta, joiden sosioekonominen tausta on muita heikompi (Engzell ym., 2021; Schult ym., 2022).

Oppimisen resurssit on turvattava myös jatkossa, ja mikäli joskus uudestaan joudutaan rajoittamaan lähiopetusta, tulisi rajoittamista välttää etenkin niiden lasten ja nuorten kohdalla, joiden oikeudet yksilöllisen tarpeen mukaisen tuen saamiseen vaarantuvat etäopetuksessa. Keskeistä on pohtia, miten rajoitustoimet kohdistetaan siten, että ne huomioivat lasten ja nuorten tosiasialliset mahdollisuudet oppia mahdollisessa etäopetuksessa. Julkisen vallan toimijoilla kuten koululla sekä sosiaali- ja terveydenhuollolla on velvollisuus huolehtia niistä oppilaita, joiden huoltajat eivät pysty riittävästi tukemaan lastensa oppimista.

KORONAKRIISI RAJOITTI LASTEN JA NUORTEN SOSIAALISIA SUHTEITA, HARRASTUSMAHDOLLISUUKSIA JA KOKONAISSALTAISTA HYVINVOINTIA

Oppimisen lisäksi rajoituksilla oli vaikutusta lasten ja nuorten sosiaalisiin suhteisiin ja vapaa-ajan viettoon: mahdollisuus harrastustoimintaan heikentyi, digitaalisen median käyttö lisääntyi ja liikkuminen vähentyi. Koronapandemia heikensi arjen rutiineja, kun harrastukset jäivät tauolle, ja elämä siirtyi neljän seinän sisälle.

Pandemia koetteli erityisen voimakkaasti lapsia ja nuoria, joille kaverisuhteet ja joukkoon kuuluminen ovat erityisen tärkeitä. Koronapandemia ja erilaiset rajoitustoimet vaikeuttivat lasten ja nuorten kaverisuhteita ja harrastamista (Kekkonen ym., 2022).

”Koronapandemia heikensi arjen rutiineja.”

Kehotukset välttää sosiaalisia kontakteja lisäsivät myös lasten ja nuorten kokemaa ahdistuneisuutta ja yksinäisyyttä (Lahtinen ym., 2021) ja aiheuttivat huolta omasta ja läheisten terveydestä. Etenkin korkeakouluopiskelijoilla koulu-uupumus ja yksinäisyys lisääntyivät entisestään (Parikka ym., 2021; Salmela-Aro ym., 2023).

EduRESCUE-hankkeessa toteutetun ns. hiljaisten äänen nuorten kyselyn vastaajat toivat esille, että kukaan ei ottanut koppia nuorten yhteisöllisyydestä, vaan nuoret kokivat jääneensä koronapandemian aikana oman onnensa nojaan (Panula ym., 2023). Tulevissa etäopetustilanteissa tulee huolehtia lasten ja nuorten yhteisöllisyyden ja hyvinvoinnin tukemisesta.

Koronapandemia ei kohdellut lapsia ja nuoria tasa-arvoisesti, vaan se koetteli erityisesti niiden hyvinvointia, jotka olivat muita haavoittuvammassa asemassa jo ennen koronaa. Nämä lapset ja nuoret kokivat muita enemmän yksinäisyyttä sekä vaikeuksia avun hakemisessa ja saamisessa (Rissanen ym., 2022). Hyvinvointiin liittyvät pulmat kasautuivat, kun hoitojonot paisuivat, eikä apua ollut useimmiten saatavilla samalla tavoin kuin aiemmin (Hietanen-Peltola ym., 2020).

Tilanne vaaransi oikeudet riittäviin sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin (perustuslain 19.3 §) ja täten lapsen ja nuoren oikeuden nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta (lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 59–60/1991) 24 art.). Erityisesti mielenterveyspalveluiden saatavuuden osalta tilanne on huolestuttava. Lasten ja nuorten hyvinvoinnin tukemiseen tarvitaankin matalan kynnyksen tukea ja lisäresursseja.

Lasten ja nuorten hyvinvointia voidaan tarkastella heidän oikeuksiensa toteutumisen lopputuloksena, jonka tavoitteena on lapsen mahdollisuus kehittyä parhaaksi mahdolliseksi versioksi itsestään (Doek, 2014). Pandemian aikaan lasten ja nuorten oikeuksia muun muassa liikkumisvapauteen ja sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin rajattiin hyvinvoinnin kustannuksella, sillä erilaisia päätöksiä ja rajoitustoimenpiteitä tehtiin (aikuisien) fyysisen terveyden näkökulmasta.

”Osa lapsista ja nuorista ei ole palannut harrastusten pariin edes arjen normalisoituessa.”

Aiemmin menetettyjen hyvinvointia ja arjen hallintaa tukevien rutiinien takaisin saaminen ei ole helppoa, ja osalle lapsista ja nuorista paluu sosiaaliseen kanssakäymiseen etäopetuksen ja sosiaalisen eristäytymisen jälkeen on ollut vaikeaa. Osa lapsista ja

nuorista jättäytyi pois ohjatusta harrastustoiminnasta, ja osa ei ole palannut harrastusten pariin edes arjen normalisoituessa. Lapset ja nuoret kaipaavat konkreettisia keinoja siihen, miten hankitaan kavereita ja lähestytään ikätovereita. Osa lapsista ja nuorista tarvitsee edelleen käytännössä apua ja tukea kaveritaidoissa. Tunne- ja vuorovaikutustaitojen opettamisen tulisivatkin olla luonteva osa koulupäivää ja koko kouluyhteisön vastuulla.

LASTEN JA NUORTEN OPPIMISEN JA HYVINVOINNIN OIKEUDET TURVATTAVA

Lasten ja nuorten oikeus oppimiseen ja koulutukseen vaarantui koronapandemian aikana. Vaikka suurin osa lapsista ja nuorista voi edelleen hyvin, aiempaa suuremmalla osalla on opinnoissaan yhä kasvavia tuen tarpeita, jotka vaativat huomiota. Jatkossa tuleekin kiinnittää huomiota siihen, että lasten ja nuorten oikeus riittävään ja oikea-aikaiseen tukeen ei vaarannu myöskään mahdollisissa poikkeusoloissa. Mikäli tukea ei voida antaa etäopetuksessa, tulee opetus järjestää toisin.

Huolta herättää myös se, että oppimistulokset eriytyvät perheiden sosioekonomisen taustan mukaan. Kouluilla on tärkeä merkitys myös yhteisöllisyyden lisääjänä ja yksinäisyyden ja ulkopuolisuuden kokemusten vähentäjänä. Aikuisilla on oltava riittävästi resursseja lasten ja nuorten kohtaamiseen matalalla kynnyksellä. Monialainen yhteistyö edellyttää yhteistyötä myös huoltajien kanssa ja vahvaa turvaverkkoa, joka kestää kriisienkin keskellä.

Lapsilla ja nuorilla on oikeus vaikuttaa heitä koskeviin asioihin ja saada etunsa eli oikeuksiensa kokonaisuus ensisijaisesti ennen aikuisia huomioon otetuksi (lapsen oikeuksien sopimuksen 3 ja 12 art.). Lasten ja nuorten osallisuus ja heidän äänensä kuuleminen on tulevaisuuden kriisien ja niistä oikeudenmukaisen toipumisen kannalta keskeistä. Lapset ja nuoret haluavat rakentaa parempaa maailmaa, mutta tarvitsevat siihen aikuisten tukea sekä näkymää toivosta ja paremmasta tulevaisuudesta. Päätöksissä tulee huomioida niiden vaikutus lasten ja nuorten hyvinvointiin ja oikeuksien toteutumiseen. Lasten ja nuorten äänen tulee kuulua päätöksenteossa, sillä lapset ja nuoret rakentavat tulevaisuuden.

”Tuleviin kriiseihin valmistaudutaan tukemalla lasten ja nuorten hyvinvointia ja osallisuutta tavallisessa kouluarjessa.”

Jatkuvan epävarmuuden ja kriisistä toiseen elämisen keskellä kouluyhteisöissä on tärkeää kiinnittää erityistä huomiota hyvinvoinnin sekä tunne- ja vuorovaikutustaitojen tukemiseen. Myös opettajankoulutuksessa ja opettajien täydennyskoulutuksessa on tärkeää vahvistaa tunne- ja vuorovaikutustaitoihin sekä hyvinvointiin liittyvää osaamista, jotta voidaan tukea koko kouluyhteisön toimijoiden hyvinvointia ja resilienssiä eli joustavuutta ja kykyä palautua kriisitilanteissa. Resilienssiin liittyviä taitoja on mahdollista vahvistaa osana normaalia kouluarkea. Tuleviin kriiseihin valmistaudutaankin tukemalla lasten ja nuorten hyvinvointia ja osallisuutta ihan tavallisessa kouluarjessa. ●

AVAINSANAT:

lapset ja nuoret, oikeus oppimiseen, oikeus sosiaali- ja terveydenhuoltoon, hyvinvointi, koronapandemia

SIDONNAISUUDET:

Eija Pakarinen, Noona Kiuru ja Virve Valtonen: tutkijoita Suomen Akatemian yhteydessä toimivan strategisen tutkimuksen neuvoston (STN) rahoittamassa EduRESCUE-hankkeessa.

LÄHTEET:

- Ahtiainen, R., Asikainen, M., Heikonen, L., Hienonen, N., Hotulainen, R., Lindfors, P., ... & Vainikainen, M.-P. (2020). Koulunkäynti, opetus ja hyvinvointi kouluuyhteisössä koronapandemian aikana: Ensitulokset. Helsingin yliopisto, Helsinki. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/324905/Raportti_ensituloksista_elokuu_2020.pdf?sequence=1
- Doek, J. E. (2014). Child well-being: Children's rights perspective. Teoksessa A. Ben-Arieh, C. Ferran, I. Frønes & J. E. Korbin (toim.), *Handbook of Child Well-Being. Theories, Methods and Policies in Global Perspective* (s. 187–217). Springer Reference.
- Engzell, P., Frey, A. & Verhagen, M. D. (2021). Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(17), e2022376118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2022376118>
- Goman, J., Huusko, M., Isoaho, K., Lehikko, A., Metsämuuronen, J., Rumpu, N., ... & Åkerlund, C. (2021). Poikkeuksellisten opetusjärjestelyjen vaikutukset tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumiseen eri koulutusasteilla. Osa III: Kansallisen arvioinnin yhteenveto ja suositukset. Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen julkaisut, 8. https://karvi.fi/wp-content/uploads/2021/04/KARVI_0821.pdf
- Hietanen-Peltola, M., Vaara, S., Laitinen, K. & Jahnukainen, J. (2020). Etäkoulu heikensi avun ja tuen saantia opiskeluhollosta—Myös kuraattori- ja psykologipalveluissa. THL. <https://www.julkari.fi/handle/10024/140833>
- Holappa, H. & Pajamäki, T. (2020). Lasten ja nuorten puhelimen ja chatin vuosiraportti 2020. Mannerheimin Lastensuojeluliitto. https://cdn.mll.fi/prod/2021/02/16145818/mll_inpc_raportti_2020.pdf
- Kankaanranta, M. & Kantola, K. (2020). Etäopiskelun toteutuminen erityistä tai tehostettua tukea tarvitsevien lasten ja nuorten osalta koronakeväänä 2020: Ensituloksia. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto & Neurospectrum Oy. <https://ktl.jyu.fi/julkaisut/julkaisualue-1/julkaisujen-sivut/2020/etaopetuskysely-tulokset.pdf>
- Kekkonen, M., Gissler, M., Känkänen, P. & Isola, A.-M. (2022). Poikkeuksellinen nuoruus korona-aikaan. Nuorten elinolot -vuosikirja 2022. Terveyden ja hyvinvoinninlaitos (THL). *Teema* 34/2022. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-937-5>
- Koskela, T., Pihlainen, K., Piispa-Hakala, S., Vornanen, R. & Hämäläinen, J. (2020). Parents' views on family resiliency in sustainable remote schooling during the COVID-19 outbreak in Finland. *Sustainability*, 12(21), 8844. <https://doi.org/10.3390/su12218844>
- Lahtinen, J., Haikkola, L. & Kauppinen, E. (2021). ”Etäkoulu oli mukavaa ja sai enemmän vapaa-aikaa, yksinäisyys oli huono puoli” – Nuorten kokemukset etäopetuksesta korona-ajan alussa. *Nuorisotutkimusseura. Näkökulma*, 69. <https://www.nuorisotutkimusseura.fi/nakokulma69>
- Lavonen, J. & Salmela-Aro, K. (2022). Experiences of moving quickly to distance teaching and learning at all levels of education in Finland. Teoksessa F. Reimers (toim.), *Primary and Secondary Education During Covid-19* (s. 105–123). Springer.
- Lerikkanen, M.-K., Pakarinen, E., Salminen, J. & Torppa, M. (2023). Reading and math skills development among Finnish primary school children before and after COVID-19 school closure. *Reading and Writing*, 36(2), 263–288. <https://doi.org/10.1007/s11145-022-10358-3>
- Opetusalan ammattijärjestö OAJ. (2020). OAJ:n kysely koskien opetuksen poikkeusjärjestelyjä keväällä 2020. Tiivistelmä. Haettu 7.3.2023 osoitteesta <https://www.slideshare.net/oajry/opetus-koronan-aikaan-tiivistelm-oajn-kyselyn-tuloksista-232473138>
- Panula, V., Kiuru, N., Pöysä, S., Junttila, N., Sorkkila, M., Lerikkanen, M.-K. & Pakarinen, E. (2023). Hiljaisia ääniä: nuorten kokemuksia koronapandemian vaikutuksesta hyvinvointiin, sosiaalisiin suhteisiin ja oppimiseen. *Opetushallitus: Raportit ja selvitykset*, 2/23. <https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/Hiljaisia%20%C3%A4%C3%A4ni%C3%A4.pdf>
- Parikka, S., Holm, N., Ikonen, J., Koskela, T., Kilpeläinen, H. & Lundqvist, A. (2021). KOTT 2021 -tutkimuksen perustulokset 2021. Haettu 7.3.2023 osoitteesta www.terveytemme.fi/kott
- Pelastakaa lapset (2020). Stressi, huoli ja yksinäisyys – koronapandemian vaikutukset lasten ja nuorten elämään. *Lapsen ääni 2020: lasten näkemyksiä koronakeväästä*. <https://pelastakaalapsset.s3.eu-west-1.amazonaws.com/main/2016/02/23113619/Lapsen-Aani-2020.pdf>
- Repo, J., Poskiparta, E., Herkama, S. & Salmivalli, C. (2020). Koululaisten koronakevät: kyselyn tulokset. Haettu 7.3.2023 osoitteesta <https://bit.ly/koronakevat>
- Rissanen, P., Kestilä, L., Kapiainen, S. & Mesiäislehto, M. (2022) Johdanto. Teoksessa L. Kestilä, S., Kapiainen, M. Mesiäislehto & P. Rissanen (toim.), *Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. Asiantuntija-arvio, kevät 2022. Raportti 4/2022. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos*, 17–22. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/144268/THL_Rap4_2022_Covid-seuranta_kevat2022_vs2.pdf?sequence=7&isAllowed=y
- Sainio, M., Nurminen, T., Hämeenaho, P., Torppa, M., Poikkeus, A.-M. & Aro, T. (2020). Koulujen henkilökunnan kokemukset oppilaiden hyvinvoinnista COVID-19-etäkouluaikana: ”Osa puhkesi kukkaan. Muutamat pitivät rimaa alhaalla.” Oppimisen ja oppimisvaikeuksien erityislehti: *NMI-bulletin*, 30(3), 12–32. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/73695/1/Final%2520draft_pdf.pdf

LÄHTEET:

- Salmela-Aro, K., Upadyaya, K., Ronkainen, I. & Hietajärvi, L. (2023). Yliopisto-opiskelijoiden opiskelu-uupumus ja -into koronapandemian aikana. Teoksessa A. Mäkikangas & P. Pyöriä (Toim.), *Koronapandemia, työ ja yhteiskunta. Muuttuiko Suomi?* (s. 186–203). Gaudeamus Oy.
- Schult, J., Mahler, N., Fauth, B. & Lindner, M. (2022). Did students learn less during the COVID-19 pandemic? Reading and mathematics competencies before and after the first pandemic wave. *School Effectiveness and School Improvement*, 33, 544–563. <https://doi.org/10.1080/09243453.2022.2061014>
- Sorkkila, M. & Aunola, K. (2022). Resilience and parental burnout among Finnish parents during the COVID-19 pandemic: Variable and person-oriented approaches. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 30, 139–147. <https://doi.org/10.1177/106648072111027307>
- Suomen Lukiolaisten Liitto. (2020). "Olen aivan loppu"—Koronatilanne on lisännyt lukiolaisten stressiä ja työmäärää. Haettu 7.3.2023 osoitteesta <https://lukio.fi/koronakyselyn-tulokset/>
- Valtioneuvosto. (2020). Hallitus on todennut yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa Suomen olevan poikkeusoloissa koronavirus-tilanteen vuoksi. Tiedote 140/2020. 16.3.2020. Haettu 7.3.2023 osoitteesta <https://valtioneuvosto.fi/-/10616/hallitus-totesi-suomen-olevan-poikkeusoloissa-koronavirustilanteen-vuoksi>
- Vuorio, J., Ranta, M., Koskinen, K., Nevalainen-Sumkin, T., Helminen, J. & Miettunen, A. (2021). Etäopetuksen tilannekuva koronapandemiassa vuonna 2020. Opetushallitus. Raportit ja selvitykset 2021:4. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/etaopetuksen-tilannekuva-koronapandemiassa-vuonna-2020>